

Tanja Perić-Polonijo

MJESTO USMENE KNJIŽEVNOSTI U HRVATSKOJ
FOLKLORISTICI, NASTAVI I KNJIŽEVNIM TEORIJAMA

UDK 886.2:398

U radu se pokazuje mjesto usmene književnosti u hrvatskoj folkloristici, književnim teorijama i nastavi književnosti, te se upozorava na nekoliko razina s kojih se valja promatrati usmena književnost. Posebno se na kraju ističe status usmene književnosti u udžbenicima nastave književnosti.

Nakon analize usmenoknjiževne građe u udžbenicima nastave književnosti u Hrvatskoj, u radu se zaključuje da bi i u nastavi književnosti morali biti prisutni sinkronijski i dijakronijski aspekt. U cjelini gledano, sinkronijski je aspekt na neki način prisutan u udžbenicima, dok dijakronijski nije ni naznačen. Kao što je potrebno istaknuti razlike između usmene i pisane književnosti, tako je s aspekta dijakronije važno upozoriti na prepletanje njihovih povijesnih procesa. Međutim, česta je praksa naših povijesti književnosti da na te procese ne obraćaju pažnju, pa tako i udžbenici ne odstupaju od te ustaljene prakse. Istraživanje je pokazalo da još uvijek ne postoji izrazitije zanimanje za usmenu književnost i njezinu usmenu tradiciju.

Bavljenje usmenom književnošću u XX. stoljeću u Hrvatskoj naslonjeno je ponajprije na *Osnovu za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* A. Radića, 1897, 1929, odnosno na prikupljenu i objavljenu građu u *Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena* (ZNŽO) koji je počeo izlaziti u Zagrebu 1896. godine i izlazi do danas.

Valja napomenuti da se u *Osnovi* nigdje ne susreće pojam *usmena* ili *narodna* književnost, niti je ona izražena kao posebna cjelina, premda su gotovo svi usmenoknjiževni oblici obuhvaćeni i prezentirani uz životne situacije u kojima se pojavljuju.¹ U cjelini gledano tako podređeni životnim funkcijama ne pokazuju direktno i umjetničku vrijednost na planu jezičkog izričaja (u okviru *Osnove* i ZNŽO to im i nije bila osnovna namjena). No, unatoč tome, poziv i poticaj *Osnove* da se građa prikupi, dragocjen je prilog proučavanju usmene književnosti, jer, iako je sam pojam usmene književnosti ostao u *Osnovi* nepoznat, prikupljene su mnogobrojne zbirke koje su i danas polazišta u istraživanju i prikazivanju usmene književnosti.

Dobili smo tako usmenoknjiževne oblike (pjesme, poslovice i druge) uz koje imamo ujedno i podatke o njihovoj funkciji unutar npr. pojedinog običaja, dakle podatke i o kontekstu, što je rijetkost kada je riječ o starijim zapisima naše usmene književnosti. Ovi su primjeri obogaćeni i tom kontekstualnom dimenzijom koja je svakako dragocjena u suvremenom folklorističkom pristupu.

Prvim organiziranim inicijativama za skupljanje folklorne građe, posebno pjesničke, svakako pripada i poziv Matice hrvatske 1877. »svim domoljubima hrvatskim« sa željom da se »pjesme sabiraju po svim krajevima naroda hrvatskoga i bez razlike dijalekata, kako bi se sav narod u jednoj cjelini prikazao« (*Hrvatske narodne pjesme*, 1, 1896, str. IX). U akciji koja je trajala petnaestak godina Matica je okupila velik broj suradnika u raznim krajevima naše zemlje i sabrala njihove priloge u 206 zbirki folklornog materijala izuzetne vrijednosti. Iz tog je materijala Matice uspjelo pripremiti i objaviti u periodu od 1896. do 1942. g. deset svezaka svoje, danas već klasične, zbirke *Hrvatske narodne pjesme* I–X. Pjesnička građa izuzetne antologijske vrijednosti lišena je svoga konteksta i »živi« u ovih deset tomova poput pisane književnosti.

Tako, zapravo, raspoložemo s dva korpusa usmenoknjiževne građe, posebno pjesničke, koji nam pokazuju dva načina postojanja usmene književnosti – u zapisanom obliku kao izuzetno uspjele književne tvorevine u *Matičinih knjigama*, te kao folklorna građa (takoder zapisana)

¹ Duhovnu je kulturu Radić podijelio u tri poglavlja s naslovima *Narodno srce*, *Narodna duša* i *Narodna pamet (um)*. U *Narodnoj duši* nalaze se odjeljci *Poezija* i *Vjerovanja* koji obuhvaćaju, današnjim terminima nazvano: pjesme, usmenu prozu, zagonetke, razne praznovjerne postupke, mitološke predaje, vjerske legende i basne. U *Narodnoj pameti* nalaze se poslovice i dio povijesnih predaja, a u *Narodnom srcu* u odjeljcima *Običaji* i *Zabave* ponovo dio pjesama i dio građe koja se odnosi na ono što bismo danas zvali folklornim kazalištem.

prikazana u funkciji, dakle kao organski dio običaja i obreda u *Zbornicima za narodni život i običaje*.

Nakon prošlostoljetnog značajnog zanimanja za usmenu književnost na ovom našem prostoru, postupno je za nju interes oslabio i sveo se na uži krug stručnjaka; od romantičarskog zanosa, ponekad i pretjeranog veličanja došlo je do potpunog zanemarivanja. Tako u periodu između dva rata nije bilo sustavnijeg istraživanja usmene književnosti u Hrvatskoj. Osnivanjem *Instituta za narodnu umjetnost* (današnji *Institut za etnologiju i folkloristiku*) 1948. godine u Zagrebu i metodama rada njegovih stručnjaka, nastojalo se što objektivnije pristupiti folkloru priznajući realnu vrijednost i značenje usmene književnosti, odnosno cjelokupne folklorne građe.

Pristup usmenoj književnosti nije se ograničio samo na skupljanje i objavljivanje tekstova. Institut se bavio i studijskim istraživanjem usmene književnosti od njezinih *povijesnih do teorijskih problema*; istraživanje usmene književnosti stavljeno je tako u širi europski i svjetski kontekst; izvrgnute su kritici mnoge nedosljedne teorijske pozicije; stvoren je značajan teorijski okvir bavljenja usmenom književnošću danas u Hrvatskoj. S vremenom su se interesi proširili i dopunili novim istraživačkim usmjerenjima: počela su zanimanja za *kontekst*, za *žive izvedbene situacije* u kojima se onda i verbalni tekst ostvaruje kao cjelina.

Upravo je zanimanje za kontekst navelo istraživače da se od pretežno *sinkronijske orijentacije* u folkloristici okrenu promatranju *folkloru u povijesnom procesu*. Više se nisu promatrale izdvojene izvedbe bez *dijakronijskog* pristupa i bez svijesti o »komunikacijskom lancu« kao vremenskom slijedu izvedaba – nastajanju, mijenama i nestajanju folkloru.

Istraživanje usmene književnosti u Institutu kretalo se tako od strukturalizma (Proppova tipa) preko Dundesova učenja 60-tih godina o tekstu, teksturi i kontekstu, pa 70-tih godina preko učenja o performanciji (dakle, izvedba, događaj u središtu pažnje), do 80-tih godina, kada je težište pomaknuto na svakodnevna pričanja, na moderne urbane predaje i tzv. *ispovjedne žanrove* (kao što su pričanja o životu, biografije, autobiografije, memoari, dnevници i sl.). Upravo zato i *povijest*, odnosno *tradicijska*, ponovno postaju relevantne teme kojima se okreće suvremena folkloristika.

Začudo, takav je teorijski okvir nailazio na otpor i neargumentirane prigovore: da je poguban strani utjecaj i nepodoban našem »specifičnom« književnom folkloru, da se zapostavlja temeljna skupljačka djelatnost, te da dolazi do nekritičkog širenja područja istraživanja na suvremene i gradske pojave dok tradicijske propadaju.

Naravno, ti su prigovori posve neopravdani i govore o nerazumijevanju folkloristike kao suvremene znanstvene discipline za koju je interdisciplinarno povezivanje prirodno i nužno.

Ponekad se usmena književnost tretirala samo kao svojevrsan, specijalan oblik književnog stvaralaštva ili kao nekakva predknjiževnost, knji-

ževnost koja to još nije. S druge strane, postojale su i tendencije koje su u usmenoj književnosti vidjele potpuno autonomno područje, podložno vlastitoj poetici koja nema ništa zajedničko s poetikom pisane književnosti. Usmena književnost zaista nije posebna vrsta pisane književnosti i zato što kronološki prethodi pojavi pisane književnosti i zato što se radi o golemom i značajnom književnom korpusu koji postoji i razvija se i nakon pojave pismenosti. Podjele i granice koje znanost postavlja uvijek su mnogo rigidnije od stvarnih razlika među književnim pojavama u životu, u povijesti.

Posljednjih petnaestak godina folkloristi u Institutu upozoravaju na metodološke probleme proučavanja usmene i pisane književnosti, na probleme sinkronije i dijakronije, autentičnost, estetsku vrijednost, teoriju žanrova, odnose favoriziranih i zanemarenih žanrova u usmenoj tradiciji, neverbalne aspekte usmenoknjiževne izvedbe, sinkretičku prirodu usmene književnosti, dječji folklor. U interdisciplinarnom dijalogu folkloristike i etnologije s drugim srodnim disciplinama pokazuje se da se i folkloristika kao i uostalom i znanost o književnosti u najširem smislu, susreće s problemom bavljenja vlastitim metodama. Kontekstualna folkloristika u konkretnom radu zblizuje etnologiju i folkloristiku i čini se da istraživanja ljudske kulture, simboličkoantropološka tendencija istraživanja značenja postupaka, obreda itd, istraživanja prepletanja tekstova, odnosno različitih segmenata kulture, jesu putovi suvremenog istraživanja.

Usmena i pisana književnost – problemi sinkronije i dijakronije

Suvremena folkloristika vidi razlike između usmene i pisane književnosti: razlika nije samo u mediju, to su dvije književne sfere s različitim sustavima i strukturom žanrova i s različitim načinima recepcije umjetničke poruke. Zajednički nazivnik i jednoj i drugoj književnosti nalazi se u ljudskoj verbalnoj aktivnosti. Uz pomoć teorije govornih žanrova (Mihaila Bahtina) suvremeni se folkloristi u Institutu bave strukturom žanrova kao tipovima iskaza i njihovom dinamikom, te više pažnje nastoje posvetiti neknjiževnim govornim žanrovima usmene tradicije – barem kao važnom verbalnom kontekstu usmenoknjiževnih žanrova. Tako je i problem reprezentativnih i zanemarenih žanrova u usmenoj tradiciji moguće riješiti samo cjelovitim uvidom u ljudski govor, tj. u govornu komunikaciju shvaćenu na najširi mogući način. Bavljenje odnosima *favoriziranih* i *zanemarenih žanrova* u usmenoj tradiciji, te bavljenje *neverbalnim aspektima* usmenoknjiževne izvedbe, teme su koje omogućuju da se što više teorijski produbljuju bitna folkloristička pitanja.

Čini se da i svi sitni oblici usmene tradicije pripadaju zanemarenim žanrovima. I oni bi se morali izučavati u odnosu prema primarnim govornim žanrovima. Traži se, dakle, nastavak istraživanja prirode formulaičnih iskaza i to paralelno, u književnoj i neknjiževnoj komunikaciji.

Kada se želi raspravljati o odnosu pisanih i usmenih književnih oblika (formi) onda su pitanja o tom odnosu dio šireg i obuhvatnijeg kompleksa problema koji su vezani, kao što smo već naglasili, uz odnos dvaju vidova književnosti uopće.² Međutim, kada se bavimo pojedinačnim djelima iz jedne ili druge sfere (u nastavi književnosti, naprimjer, to se najčešće događa) u praktičnom radu izbijaju na površinu dva aspekta toga kompleksa – sinkronijski i dijakronijski.

Na sinkronijskoj je razini bitno razlikovati usmenu i pisanu književnost i u praksi posebno klasificirati njihove književne forme. To je važno iz nekoliko razloga: a) analize književnih formi najuspješnije su u istraživanju usmene književnosti, b) književne forme u tim dvjema sferama, čak i onda kada postoji među njima očita sličnost, imaju posve različita značenja koja proizlaze iz različitosti njihovih poetika i c) ako se promatraju posebno moguće je pokazati kada dolazi do prepletanja i mijesanja usmenih i pisanih formi i kako one djeluju jedna na drugu.

Na dijakronijskoj razini, pored toga što je potrebno proučavati razlike između pisane i usmene književnosti, važnije je naglasiti bliskost među njihovim povijesnim procesima. Iako se povijest ne reflektira identično u ovim dvjema sferama, ipak, isti povijesni uzroci na neki način dovode u vezu umjetničku književnost i folklor i utječu na njihov relevantan suodnos. Međutim, ustaljena je praksa naših povijesti književnosti da odvojeno prikazuju pisanu i usmenu književnost tako da je pisana prikazana po epohama a usmena lebdi izvanvremenski kao posebna cjelina.³ Naravno, nije nam namjera da se ovdje zalažemo za prikazivanje usmene književnosti po razdobljima, kao što se prikazuje pisana, pa da tvrdimo kako i u usmenoj postoji npr. renesansa ili romantizam. Ali, ono na što želimo upozoriti je to da se npr. pisana književnost renesanse ili romantizma na neki način odnosi prema usmenoj književnosti toga vremena i obratno.⁴ Dakle, ispravni povijesni prikaz mora pokazati odnos pisane i usmene književnosti i značenje toga odnosa za jednu i drugu književnost. Kako bi se postigla što bolja interpretacija toga odnosa bitan je svakako pojam književne forme i svijest o pripadnosti pojedinačnog djela žanrovskom sustavu (Pavličić, 1983, 129–155).

² Interpretaciju toga odnosa dala je M. Bošković-Stulli, 1978, 7–353 i 641–651.

³ U značajnoj ediciji *Povijest hrvatske književnosti* (1978) usmena je književnost dobila prvi put mjesto kao zasebna cjelina, unutar pregleda. Moglo se desiti da i ostane tako izdvojena, međutim, u realizaciji Maje Bošković-Stulli dobili smo pregled odjeka usmene književnosti u pisanoj, ali i pregled utjecaja pisane književnosti na usmenu, dakle, pregled njihovoga međusobnog prepletanja.

⁴ Ako npr. usmenu ljubavnu lirsku pjesmu u kojoj se veliča ljepota djevojke usporedimo s pisanom ljubavnom lirskom pjesmom u kojoj je prisutan isti motiv, ipak će se one razlikovati, a usporedba nam može pokazati kako su to dva zasebna žanra, kako usmena djeluje na pisanu pjesmu i kako je pisana pjesma postala specifični umjetnički književni žanr – npr. pjesma »na narodnu«.

Ovdje nam je zanimljivo upozoriti načas i na pitanje klasifikacije. Prva uobičajena klasifikacija književnosti jest klasifikacija *literarnih djela*, a druga uobičajena klasifikacija, klasifikacija na *usmenu i pisanu književnost*. Ta je razlika bazirana na razlici procesa, ali ne stvaranja nego transmisije literarnih djela. Ta razlika postaje bitna kada su stvaranje i karakteristične forme djela uvjetovane činjenicom da su djela namijenjena različitim medijima (usmenom ili pisanom). Ova se razlika ponekad povezuje s drugom – između *narodne književnosti* (folk literature) i *umjetničke književnosti*, ali se ova podjela danas općenito izbjegava kao neznanstvena, jer ukoliko znači bilo što konkretno, ona je identična s razlikom između pisane i usmene književnosti. Znanstvena distinkcija između literature naroda i druge literature, neće negirati umjetnost prvoj. Distinkcija između kolektivnog i individualnog stvaranja, naravno, samo je jednostavna distinkcija po principu stvaraoaca.

U *Teoriji književnosti* (1976) Milivoj Solar prvi među hrvatskim autorima teorijskih priručnika daje posebno mjesto klasifikaciji književnosti i govori opsežno o njezinoj važnosti, upozoravajući na njezine zadatke, mogućnosti i domete.⁵ Na početku autor upozorava na *potrebu raspoređivanja* književnosti po »nekim vrstama, razredima, klasama, oblicima i sl.« (str. 108) i ujedno na silne teškoće u klasificiranju književnosti koje dovode do brojnih nesuglasica među teoretičarima književnosti. Klasifikacija književnosti klasificira književna djela koja su s jedne strane individualna, originalna i neponovljiva, a s druge, u posebnom su odnosu prema vrsti kojoj pripadaju. »Tako složeni filozofski problem odnosa općeg, posebnog i pojedinačnog na neki način uvijek mora biti riješen prije, i u odnosu prema književnosti, no što se pristupi klasifikaciji književnosti. (...) Individualnost i originalnost književnih djela, naime, ne onemogućuju klasifikaciju, nego jedino upozoravaju da u svakoj klaisfikaciji književnosti valja posebno imati na umu određena načela klasifikacije« (str. 109). Ali, važno je, i Solar ističe, *razlikovanje između usmene i pisane književnosti* – ono je važno »za studij načina na koji se književnost razvija u pojedinim društvenim sredinama i u pojedinim povijesnim razdobljima« (str. 112).

Prikazat ćemo tek ukratko kako se ti problemi postavljaju i rješavaju u teorijskim i metodičkim priručnicima književnosti.

Među starijim priručnicima ističe se *Hrvatska čitanka* Franje Petračića (1904) gdje se književnost gleda kao cjelina koja se sastoji od tri temeljne vrste: epike, lirike i drame. Ljubomir Maraković je također autor jednog od važnijih hrvatskih teorijskih priručnika koji se donosi u *Žetvi, čitanci za više razrede srednjih škola* (1943). On kao i Petračić vidi književnost kao cjelinu sastavljenu od tri temeljne vrste. Zanimljivo je istak-

⁵ M. Solar, *Klasifikacija književnosti*, poglavlje u *Teoriji književnosti* ² 1977, str. 107–127) unutar kojeg autor govori o zadacima klasifikacije književnosti, o načelima književnosti, o usmenoj i pisanoj književnosti, pojmu književne vrste, o književnim rodovima, o poeziji, prozi i drami, te o zabavnoj književnosti.

nuti da se u tim starijim priručnicima obično javljaju nazivi *rodovi*, a *vrste* se često i ne spominju, govori se, naime, o npr. *komedijama*, *baladama*, *romanima* (Pavličić, 1983, 12–13). Oba autora o usmenoj književnosti govore kao i o pisanoj ne doživljavajući je kao posebnu sferu.

Među novijim teoretičarima književnosti u Hrvatskoj svakako valja istaknuti Zdenka Škreba (1976), Milivoja Solara (1977) i Pavla Pavličića (1983), autore koji usmenu književnost tretiraju kao poseban način književnoga stvaranja.

Unutar *Književne genologije* (1983) P. Pavličića posljednje poglavlje nosi naslov *Klasifikacija usmene i klasifikacija umjetničke književnosti*. Za ovaj naš rad to je poglavlje od posebne važnosti. Pavličić je prvi među našim teoretičarima književnosti uvrstio pitanje klasifikacije usmene književnosti u raspravu o bitnim književnim genološkim problemima. Ta je studija izuzetno dobar pregled razlika među vrstama i vrsnim jedinstvima umjetničke književnosti i usmene književnosti, zasnovan na zapažanju da usmenoknjiževne vrste, za razliku od umjetničkih, »postoje kao zasebni entiteti, a ideja o njihovoj pripadnosti nekoj većoj skupini (...) ne dolazi na relevantan način do riječi« (Pavličić, 1983, str. 134). Ono što je zanimljivo je to da Pavličić i zajedništvu tih »zasebnih entiteta« pripisuje svojstvo sistematičnosti i nadređuje mu »vladajuću refleksiju o književnosti«, pisanu poetiku.

Upozorit ćemo na još dva bitna sudionika u razvoju hrvatske suvremene književne teorije, značajna za probleme rodova i vrsta: časopis *Umjetnost riječi*⁶ i priručnik *Uvod u književnost*.⁷

Na stranicama »Umjetnosti riječi« našle su se često ključne genološke kategorije. Vidjelo se da je interes za genološke probleme narastao kao protuteža pa i nevjerica u djelotvornost interpretacije. Raspravljaju o rodovima i vrstama stručnjaci više generacija i različitih književnoznanstvenih uvjerenja. Usmena je književnost bila skromno zastupljena na stranicama časopisa, ali zapaženo, posebno u teorijskim radovima Maje Bošković-Stulli.

Najutjecajnije kolektivno djelo suradnikâ časopisa *Umjetnost riječi* svakako je bio priručnik *Uvod u književnost*. Rodovi i vrste, postavljeni

⁶ »Umjetnost riječi« kontinuirano izlazi u Zagrebu od 1957. godine. Uz taj časopis tih je godina započela i svoju teorijsku afirmaciju tzv. *zagrebačka književnokritička škola*, znanstvenici koji su se bavili stilističkom kritikom, znanstvenom i školskom interpretacijom, te problemima teorije književnosti. U prvom godištu časopisa formulirane su njegove programske i teorijsko-metodološke osnove: »Ovaj časopis, kako to i njegovo ime kaže, polazi od činjenice da je književno djelo riječju izražena umjetnina. I dosad je naša nauka obrađivala umjetničku stranu književnih djela, ali su se, upravo zbog njene historijsko-filološke metodike, te analize ograničavale na okolinu umjetničkog djela, dodirujući tek usput njegovu estetsku jezgru.« (br. 1, str.7)

⁷ F. Petrè i Z. Škreb bili su urednici prvog (Zagreb 1961) i drugog (Zagreb 1969) izdanja, a Z. Škreb i A. Stamač trećeg (Zagreb 1983) i četvrtog (Zagreb 1986) izdanja.

u priručniku, povijesno su utemeljeni a direktno se o njima govori u Škrebovu prikazu Aristotelove *Poetike*.⁸ Takav se neizmijenjeni stav zadržava i u drugom izdanju (str. 228 i d.). U sva tri izdanja data su posebna poglavlja usmenoj književnosti, no ona se ipak, ili upravo stoga, i dalje doimlje kao izvanvremenska cjelina na koju su aplicirani pojmovi rodova i vrsta pisane/umjetničke književnosti.

Usmena književnost u nastavi književnosti

Programskim određenjem književnosti kao nastavnog predmeta bavi se *metodika nastave književnosti*. U Hrvatskoj je u razdoblju od 1945. godine do danas objavljeno više nastavnih planova i programa unutar kojih se književnost nalazila kao predmet koji se obrađivao unutar *Hrvatskog ili srpskog jezika*.⁹ Književni sadržaji raspoređeni su prema piscima i prema razdobljima. U program su bili uključeni pisci i djela koji su svojim idejnim stavovima i temama odgovarali ciljevima nastave književnosti. Pitanja teorije književnosti posebno ne obrađuju se.

Pedesetih godina ostvarena je nova programska koncepcija nastave književnosti. Književnost je uključena u *Hrvatski ili srpski jezik i književnost*, ali se nastava također provodi prema piscima i razdobljima.¹⁰

Šezdesetih godina novi nastavni programi, posebno za gimnazije, uspostavljaju novu koncepciju nastave književnosti na koju je posebno utjecala i nova orijentacija u znanosti o književnosti i književnoj kritici. Značajnog je udjela u novoj koncepciji imala i teorijsko metodološka orijentacija istaknutog profesora književnosti Antuna Barca. Tih je godina, kao što smo već naveli, započela i svoju teorijsku afirmaciju tzv. *zagrebačka književnokritička škola* koja se bavila stilističkom kritikom, znanstvenom i školskom interpretacijom. Teorijsko-metodološka orijentacija u znanosti o književnosti odrazila se i u koncipiranju programa nastave književnosti. Tako se u nastavnim programima šezdesetih godina

⁸ Petrè – Škreb, *Uvod u književnost*, 1961, str. 210–221, osobito str. 214 i d.

⁹ *Nastavni plan i program za gimnazije, od 1. do 8. razreda*, Ministarstvo prosvjete, Zagreb 1948.

¹⁰ Navodimo neke primjere čitanki: a) *Čitanka iz jugoslavenske književnosti za V. razred srednjih škola*, priredio Ferdo Nikolić, Zagreb 1952. (obrađuje se gradivo od srednjeg vijeka do 17. stoljeća; samo se dvije jedinice odnose na usmenu književnost (2 pjesme/), b) *Čitanka iz jugoslavenske književnosti za VI. razred gimnazije*, priredio Josip Škavić, Zagreb 1952. (obrađuje se gradivo romantizma i od romantizma ka realizmu /po republikama/; usmena književnost je zastupljena samo u informaciji o Vuku Stefanoviću Karadžiću); c) *Čitanka iz jugoslavenske književnosti za VII. razred srednjih škola*, priredio Vice Zaninović, Zagreb 1953. (obrađuje se gradivo realizma /po republikama/; o usmenoj književnosti nema informacija); d) *Čitanka iz jugoslavenske književnosti za VIII. razred gimnazije*, priredio Vice Zaninović, Zagreb 1953. (obrađuje se 20. stoljeće, po republikama [*Modernna*]; o usmenoj književnosti se govori u posebnom, završnom, poglavlju pod naslovom *Partizanske narodne pjesme*).

afirmira prije svega *estetska* koncepcija nastave književnosti. U okviru estetske koncepcije program je doživio sadržajne promjene: u središte programa je postavljeno književno djelo, a *interpretacija književnog djela* postaje temeljna metoda u nastavi.

U programima sedamdesetih i osamdesetih godina (u čekanju novog programa još uvijek se koristi modificirani program iz 1984.) književnost se javlja kao samostalno nastavno područje u okviru nastavnog predmeta a obuhvaća izbor tekstova i interpretaciju. U program se uključuju i *književnoteorijski* pojmovi. Književnoteorijsko gradivo organizirano je u okviru *književnih rodova* (žanrovska organizacija gradiva) a obuhvaća i opća teorijska pitanja kao što su npr. što je književnost, što je umjetnost, stvaralački čin, odnos među umjetnostima, smisao umjetničkog kazivanja itd. Dakle, prema književnoteorijskom kriteriju djela se razvrstavaju u epiku, liriku i dramu, a prema književnopovijesnom kriteriju ostvaruje se kronološki raspored književnog gradiva (razdoblja ili stilske formacije).

Razvoj hrvatske metodike književnog odgoja i obrazovanja, posebno je usmjerio Dragutin Rosandić.¹¹ On je sudjelovao u izradi i programa i udžbenika nastave jezika i književnosti i šezdesetih i sedamdesetih i osamdesetih godina. U *Metodici književnog odgoja i obrazovanja* minuciozno razrađuje književnost i donosi modele za njezino tumačenje u nastavi.

U poglavlju *Narodna književnost* (str. 649–679) D. Rosandić navodi i definira *vrste* narodnog književnog stvaralaštva. Upućuje na *osnovna načela u interpretaciji* pa tako, naprimjer, za usmenu lirsku pjesmu kaže: »Lirska narodna pjesma traži u osnovi isti pristup koji se primjenjuje u interpretaciji umjetničke lirske pjesme« (str. 650).

Vidjeli smo da se zapravo pristup usmenoj književnosti odvija po analogiji s pisanom i prema podjeli na rodove i prema interpretativnom zahtjevu.

Književnost je, pa tako i usmena književnost u udžbenicima, određena posebnim namjerama, odgojem i obrazovanjem. U udžbenicima se donosi, kako se često u priručnoj metodičkoj literaturi naglašava, »didaktički izbor«, koji se razlikuje, od izbora diktiranog znanstvenim kriterijima. Tako se književnost u nastavi često pojavljuje u uskom izboru izvedenom prema nekknjiževnim kriterijima: učenje književnosti postaje prije svega pomoć učenju pismenosti, učenju kulture govora, učenju povijesti, učenju »načela socijalističkog morala« ili »kršćanskog morala«, učenju »progresivnim političkim stavovima« itd.¹²

¹¹ Sintezu njegova metodičkog rada predstavlja knjiga *Metodika književnog odgoja i obrazovanja*, Zagreb 21988.

¹² U *Programu hrvatskog ili srpskog jezika, književnosti, scenske i filmske umjetnosti* (1984) u programskim odgojno-obrazovnim zadacima bili su postavljeni ovi apsurdni zahtjevi: »Uvoditi učenike u opće narodnu obranu i društvenu samozaštitu sadržajima književnosti, scenske i filmske umjetnosti, upoznati učenike s tradicijom NOB-a i razvijati njihovu revolucionarnu svijest sadržajima književnosti, scenske i filmske umjetnosti, analizom umjetničke i jezične materije izgrađivati marksistički pogled na svijet. Navedeni programski zadaci ostvaruju

Ne moramo biti protiv toga da se moralni, estetski, pa i neposredno politički odgoj »uključuje« u nastavu književnosti, međutim, morali bismo ustrajati u zahtjevu da ne ostane zanemareno ni »književno u književnom«. Jer, nastava bi se književnosti morala orijentirati »prema onom iskustvu književnosti koje je povijesno relevantno kako za pojedine narode tako i za čovječanstvo, prema iskustvu koje daje takve spoznaje kakve narodi nisu mogli postići izvan književnosti, kakvo se ne može »prenijeti« izvan poznavanja upravo književnog u književnosti« (Solar, 1981, 118). Međutim, u konkretnom programiranju (i 1984. g. a i u izvedbi novih udžbenika od 1990. do 1992.) dominiraju ciljevi časa nacionalne, časa estetske, časa ideološke prirode i nastoji se postići kompromis između povijesti nacionalne književnosti, stilističke interpretacije pojedinih djela i estetike zasnovane još uvijek na teoriji odraza. Posebno je izražena potreba za vrijednosnom nadznanstvenom orijentacijom koja opterećuje nastavu književnosti, a to bi bolje i uspješnije rješavala nastava filozofije.

Težnja k uspješnom rješenju problema suvremene interpretacije književnog djela posebno je važna za potrebe srednjoškolske nastave, jer bi tumačenje književnih djela mora biti osnovni i najvažniji posao nastavnika književnosti. Ipak, čini se, da nastava književnosti na tom području još uvijek nije postigla adekvatnu metodičnost postupaka. Tom se problemu, istina, u nastavi nastoji dati posebno mjesto, ali se istodobno od nastavnika traži da udovolji zahtjevima »svestrano razvijene ličnosti« i da ne bude samo nastavnik književnosti, pa se književno djelo, kao što smo već rekli, koristi u različite neknjiževne svrhe. Stoga se ne može ispravno prikazati ni tradicija u određenom povijesnom trenutku, ni mijenu tradicije, pa ni društvena uvjetovanost književnih djela. Tako se težak i kreativan posao interpretacije svodi često na prepričavanje fabule i nizanje okvirnih činjenica o djelu, ili se iscrpljuje u aspektu isključivo stilskom, ili idejnom, ili sociološkom.

Lako se može primijetiti da se u nastavi književnosti inzistira na snažnoj emotivnoj recepciji književnog djela. To, međutim, nije ni jedini ni najbolji preduvjet za poimanje i učenje književnosti. Bitno je svakako i razvijanje sposobnosti što preciznijeg pojmovnog mišljenja, tako da se znanstveni pojmovi ne primjenjuju kao izraz emocije već kao pojmovne odrednice, te da se razvije što veća osjetljivost za izražajne mogućnosti jezika u svim njegovim nijansama.

se kriterijem izbora programskih sadržaja, pa su programom obuhvaćena književna, scenska i filmska djela sa socijalnom, rodoljubnom i tematikom NOB-a. Izborom sadržaja i programskih odrednica nastavnici će sistematski kod učenika izgrađivati svijest i stavove o potrebi ONO i DSZ, a posebnu će pažnju posvetiti njegovanju revolucionarnih tradicija naše radničke klase i iskustva NOR-a i socijalističke revolucije.

U interpretaciji umjetničkih djela uspostavljaju se odrednice koje se odnose na ONO i DSZ. « (*Program*, 1984, 5)

Pitanja prirode usmene književnosti, oblika i načina usmenoknjiževnog izražavanja i općih i posebnih osobina usmenoknjiževnih djela kao umjetničkih ostvarenja – teorijska su pitanja. U nastavi ona bi morala upozoriti na opće zakonitosti usmenoknjiževnog stvaralaštva. Međutim, u udžbenicima nastave književnosti nije bilo, a nije ni danas prisutno izrazito zanimanje za usmenu književnost, odnosno njezinu usmenu tradiciju.

Jasno je da se u udžbenicima (koji su, dakle, knjige) prednost mora dati gotovim, zapisanim tekstovima, ali je nužno da se upozori i na temeljnu karakteristiku te književnosti – usmenost, te na prepletanje usmene komunikacije i zapisanog književnog oblika.¹³

U želji da upozorimo na metodološke probleme proučavanja usmene i pisane književnosti, proteklih smo se godina bavili i analizom usmenoknjiževne građe u udžbenicima nastave književnosti u Hrvatskoj.¹⁴

Kako ne postoji izrazito zanimanje za prirodu usmene književnosti tako su i nazivi za tu književnost neusklađeni. U programu i udžbenicima dominira stručan naziv *narodna književnost* i pojedinačni nazivi *narodna pjesma*, *narodna pripovijetka*, *narodna poslovice* i dr.

U svim udžbenicima često susrećemo naziv *narodna* (potpisan pod tekst pjesme, priče i dr.) bez bliže oznake vrste kojoj djelo pripada. Kasnije se u višim razredima određuje pripadnost djela usmenoknjiževnoj vrsti. O tim se nazivima pisalo u nas.¹⁵ Stavovi među stručnjacima nisu ujednačeni oko problema koje ti nazivi otvaraju. Ipak, sklonost nazivu *usmeni* (usmena književnost) u modernijim studijama o toj problematici posljedica je želje da se čitavo pitanje vezano uz tzv. narodnu književnost drugačije postavi: tako naziv *usmena* upozorava na način prenošenja te književnosti, dakle, usmeni način, te ujedno proširuje zanima-

¹³ Postoje mnoga mjesta u obrazovnom procesu gdje bi se ovaj zahtjev mogao provesti. Suvremeni folklorni oblici, posebno npr. dječjeg folkloru prikladni su za neposrednije prihvaćanje usmene književnosti kao umjetnosti riječi, čija je bitna odlika upravo usmenost. To, naravno, ne znači da razne pjesmice skromnih umjetničkih dosega prevladaju u udžbenicima samo zato da pokažemo aspekt usmene komunikacije! Ali, čini nam se da bi se u nižim razredima (posebno u I i II) moglo naći više onih tzv. malih oblika koji su i danas u optičaju među djecom (npr. brojalice, rugalice, brzalice) jer bi se na taj način postiglo da učenik postane svjestan kako je i sam prenosilac pa i tvorac usmene poezije, a prisutnost usmene poezije u suvremenom životu jače bi se naglasila.

¹⁴ Iz te su analize nastali prilozi koji okupljaju građu od prvog razreda osnovne škole do završnog razreda srednje škole (dakle, sve usmenoknjiževne oblike); zatim prilozi koji pokazuju zastupljenost pojedinih usmenoknjiževnih vrsta po razredima; zatim prilozi koji pokazuju usvajanje književnoteorijskih, teatroloških, filmoloških i lingvističkih pojmova i naziva, te prilozi koji pokazuju aspekte usmene književnosti koje učenici upoznaju u nastavnom procesu od prvog razreda o. š. do kraja srednjoškolskog obrazovanja. (Vidi o tome iscrpnije u: Perić-Polonijo, 1985, 273–316).

¹⁵ Vidi o tim problemima u radovima: Bošković-Stulli, 1973, 1978; Kekez, 1972; Mimica, 1978)

nje izvan područja onoga što je tradicionalno obuhvaćala narodna književnost.

Kada se gleda općenito, može se primijetiti da su u udžbenicima usmenoknjiževni primjeri odabrani i obrađeni tako da što više pomognu didaktičnosti nastave: često se na tim primjerima upozorava na moralne i etičke norme, na herojske trenutke naše povijesti. Istina, naša je usmena književnost, posebno poezija, vrlo uspješno obrađivala herojske trenutke naše povijesti, ali ona je i dio svakodnevnog života, običaja i obreda, a o tome najčešće nema infomacija.

Istina, mnoge zbirke, pa i one najbolje, često nemaju podataka o postanku pjesama, o načinu kako su bile skupljane i redigirane, nemaju podataka o tvorcima i pjevačima. Ipak, čudno je što se nigdje u udžbenicima ne spominju izvori iz kojih su usmene pjesme preuzete. Ova se primjedba odnosi na cjelokupno predstavljanje usmene književnosti u svim udžbenicima. U znanstvenom će se radu nastojati utvrditi i najmanji podatak, ako nam može pokazati kako su te pjesme nastajale i kakav su put prolazile od prvog zapisa i objavljivanja i što se sve događalo s njima nakon objavljivanja. Naravno, svime time ne treba opterećivati udžbenike, ali navođenje izvora (zbirke) iz kojeg je pjesma preuzeta bilo bi nužno. Na taj se način posredno upozorava na trajanje usmene književnosti u zapisanom obliku, u zbirkama, antologijama, različitim drugim zapisima, pa i udžbenicima, dakle, u pisanom mediju.

Na kraju ovog kratkog razmatranja moramo naglasiti kako je i pitanje o vrednovanju toga pjesništva izuzetno važno pitanje. Što te pjesme nama danas znače? Kada ih čitamo objavljene u zbirkama, izdvojene iz nekadašnjeg izvornog konteksta, pristupamo im s današnjim književnim senzibilitetom. Naravno, takav je pristup prirodan i nije pogrešan ukoliko se ne zanemaruje ukupni kontekst usmenoga pjesništva.

U prijašnjim je udžbenicima (do 1990.) usmena književnost, a posebno usmeno pjesništvo iz NOB-a prije svega bilo prisutno, kao što je to *Programom* bilo zadano, zato da bi se preko njega učenici upoznali s »revolucionarnom tradicijom radničke klase i s iskustvima NOR-a«, da bi se »razvijala učenička revolucionarna svijest i rodoljublje«, te da bi se »uvelo učenike u općenarodnu obranu i društvenu samozaštitu«! Dakle, sastavljači programa i udžbenika polazili su od društvene funkcije toga pjesništva kao dominantne. Poetska je funkcija posve ostala u drugom planu. U današnjim udžbenicima tih primjera jednostavno nema. Sada se nudi nova odgojna paradigma: nakon dominacije socijalističkog morala i inzistiranju na antiteizmu i gušenju hrvatske nacionalne svijesti, dolazi do dominacije kršćanskog morala, a pjesmice iz NOB-a zamjenjuju pučke domoljubne pjesmice i prošlostoljetne budnice i davorije.

I prozni usmenoknjiževni oblici odabirani su uglavnom tako da što više udovolje didaktičnosti nastave i prikažu etičnost i moralne pouke. Jezik usmene književnosti u mnogome se razlikuje od književnog izražavanja. Danas su nam neobično dragocjene razne izražajne mogućnosti

dijalektalnih tekstova koje nam pokazuju da se izraz i stil svakog pojedinog kazivača razlikuje. Međutim, postoji veliki otpor prema objavljivanju pripovijedaka u izvornom obliku, a posebno onda kada je izdanje namijenjeno učenicima. Osnovni je prigovor da su takva izdanja zapravo dosadna jer je živa usmena riječ izgubila ljepotu kad se našla doslovno zapisana, a i takvi primjeri »kvare« učeniku književni jezik. Mnogo je od toga i točno. U tim se problemima kriju sva ona svojstva usmene književnosti koja su djelomice »neprevodiva« u drugi oblik – zapisani. Međutim, u udžbenicima je jezik usmenih proznih tekstova podosta ujednačen. Sve ono što je »odstupanje od književnog jezika« i što bi moglo učenike »zbuniti«, u učenju gramatike i pravopisa, to je »dotjerano«. Ostali su samo »turcizmi«, koji su na neki način već odavno u udžbenicima bili »zaštitni znak« usmene književnosti! Dotjerivanja su izvršena i ondje gdje po našem mišljenju to nije bilo neophodno.

Uz čitanje i analizu tekstova, valjalo bi učenike u višim razredima uputiti u neka najosnovnija pitanja postanka, razvoja i širenja usmenih pripovijedaka i pjesama i upozoriti ih na povijest njihova skupljanja i proučavanja i u nas i u svijetu.

I uopće, šire internacionalno u folkloru, odnosno u usmenoj književnosti, nije u udžbenicima nigdje naglašeno. Potpisane kao narodne, bez određenja vrste, bez oznake izvora, te su jezične tvorevine utkane u školske udžbenike kao djela nekih anonimnih autora izvan vremena i prostora. I tamo gdje se neke vremenske kategorije spominju, npr. »nekoć davno« ili »u davnoj davnini« itd. spominju se ili zato da se upozoravanjem na davno postojanje vrednuje usmenoknjiževno djelo, ili da se o usmenom stvaralaštvu govori kao o nečem što je davno postojalo. Ni jedna ni druga odrednica nisu potpune. Za usmenu se književnost ne može odrediti koliko dugo traju njezine pojave, stoga trajanje nije za nju vrijednosno mjerilo. Ali da usmenoknjiževne pojave traju i danas i da žive i u izravnom usmenom komuniciranju i u zapisanim oblicima – to je činjenica na koju i učenike valja upozoriti.

Ako pažljivije pogledamo kakve aspekte usmene književnosti učenici upoznaju kroz udžbenike književnosti vidjet ćemo da su kratke i pojednostavljene informacije date u svim razredima. Nešto se definira, nešto se samo imenuje, nešto se kratko i neprecizno opisuje. Takve postupke možemo razumjeti kad je riječ o nastavi u nižim razredima (ne znači da ih moramo i opravdati), ali u višim razredima očekivali smo da će situacija biti drugačija, pogotovo danas, s obzirom na vrlo ambiciozno sročene teorijske pojmove. Unatoč tome što je razgovor o djelu promijenio naziv u interpretacija – impresija ostaje osnovno polazište, a o književnim se vrstama, pa tako i o usmenoknjiževnim, govori i uči u kratkim nepreciznim uokvirenim pravilima.

Čini nam se da bi se unatoč težini zadatka, u nastavi književnosti ipak moralo postaviti pitanje: kako se pisana i usmena književnost razlikuju međusobno (onako kako smo već o tome govorili u ovom radu) i

kako se pisana, a kako usmena književnost razlikuje od drugih oblika služenja jezikom. Ovo posljednje također je veoma bitno, a gotovo nespomenuo u udžbenicima, premda bi se o tome moralo govoriti, jer se nastava književnosti provodi uz scensku i filmsku umjetnost kojima je jezični izričaj veoma bitan.

Metodološki problem proučavanja usmene i pisane književnosti ima sinkronijski i dijakronijski aspekt. Nakon analize građe u udžbenicima nastave književnosti u Hrvatskoj, zaključujemo da bi i u nastavi književnosti taj problem morao imati oba aspekta. *Sinkronijski* bi se aspekt očitovao na razlikovanju pisane i usmene književnosti. Kada se njihove književne vrste i nađu zajedno, kao što je to u udžbenicima književnosti stalna praksa, morale bi pri tome biti preciznije naglašene sve razlike koje među njima postoje. Jer, samo kada se ta dva tipa književnosti tretiraju posebno, moguće je upozoriti na njihov međudodnos, na prelazak nekog oblika iz pisane književnosti u usmenu, pa i obratno. U cjelini gledano; sinkronijski je aspekt na neki način prisutan u udžbenicima, dok *dijakronijski* nije ni naznačen. Kao što je potrebno istaknuti razlike između usmene i pisane književnosti, tako je s aspekta dijakronije važno upozoriti na prepletanje njihovih povijesnih procesa. Međutim, česta je praksa naših povijesti književnosti da na te procese ne obraćaju pažnju, pa tako i udžbenici književnosti ne odstupaju od te ustaljene prakse. Naše je istraživanje pokazalo da još uvijek ne postoji izrazitije zanimanje za usmenu književnost i njezinu usmenu tradiciju.

LITERATURA

- Barac, Antun, *Jugoslavenska književnost*, Zagreb 1954.
- Bošković-Stulli, Maja, *O pojmovima usmena i pučka književnost i njihovim nazivima*, Umjetnost riječi, Zagreb 1973, XVII, 3 i 4, str. 149–184 i 237–260.
- Usmena književnost, Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb 1978, knj. 1, str. 7–353; 641–651.
- Hrvatske narodne pjesme, Junačke pjesme*, knjiga 1, Zagreb 1896.
- Kekez, Josip, *Problem naziva usmene književnosti*, Zbornik radova VII kongresa slavista u Beogradu, Zagreb 1972, str. 69–75.
- Maraković, Ljubomir, *Zetva, hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola*, Zagreb 1943.
- Mimica, Ivan, *Termin usmena književnost u Otvorenost stvaranja, Rasprave i članci iz usmene književnosti*, Cakavski sabor, Split 1978.
- Pavličić, Pavao, *Književna genologija*, Zagreb 1983.
- Perić-Polonijo, Tanja, *Usmena književnost u udžbenicima i nastavi književnosti*, Narodna umjetnost, 22, Zagreb 1985, str. 273–316.
- Petračić, Franjo, *Hrvatska čitanka za više razrede srednjih učilišta, dio I, poetika, stilistika i proza*, Zagreb 1904.
- Petré, Fran – Škreb, Zdenko, *Uvod u književnost*, Zagreb 1961, prvo izdanje.
- Radić, Antun, *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*, (pre-tisak iz Zbornika), Zagreb 1897. (21929)

Rosandić, Dragutin, *Metodika književnog odgoja i obrazovanja*, Zagreb 21988.
Solar, Milivoj, *Teorija književnosti*, Zagreb 1977.
Škreb, Zdenko, *Studij književnosti*, Zagreb 1976.

SUMMARY

ORAL LITERATURE IN CROATIAN FOLKLORISTICS, EDUCATIONAL PROGRAMME AND TEXTBOOKS

Oral literature is, unquestionably, that basis from which all later written literature emerged, but this, however, does not blur our awareness that oral literary genres differ considerably in both mode of existence and in function from the literary genres of written literature. In an attempt to ascertain valid principles for classifying literary texts we must first clarify the nature of individual units literary texts. Since in effect our knowledge of written literature, and written literary forms, has a normative value when oral literary forms are discussed, we will start with consideration of the relationship between the oral and the written literature.

This paper shows the way in which oral literature is being treated in literary scholarship and in educational programmes and literature textbooks in Croatia, and gives several levels which could be startingpoint for more systematic approach to this problem.